

УДК: 81.23

Мирзахидова М. И.
 филология илимдеринин доктору, профессор
Жалал-Абад мамлекеттик университети
Абдимомин М. А.
 аспирант,
Б.Сыдыков атындагы КӨЭУ

СОТТОЛУУЧУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК ПОРТРЕТИНИН СОТ ПРОЦЕССИНЕ БОЛГОН ТААСИРИ

Мирзахидова М.И.
 доктор филологических наук, профессор
Джалал-Абадский государственный университет
Абдимомин М.А.
 аспирант
КУМУим Б.Сыдыкова

ВЛИЯНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА ПОДСУДИМОГО НА СУДЕБНЫЙ ПРОЦЕСС

Mirzahidova M.I.,
 Doctor of Philology, Professor
Jalal-Abad State University
Abdimominov M.A.
 graduate student
 of *KUMU named after B.Sydykov*

INFLUENCE OF PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF DEFENDANT TO TRIAL

Аннотация. Психологиялык портрет – бул адамдын психикалык өзгөчөлүктөрүнүн жана сапаттарынын жыйындысы. Ал адамдын ой-жүгүртүүсүн, эмоцияларын, мүнөзүн, жүрүм-турумун, кызыкчылыктарын жана башка психикалык өзгөчөлүктөрүн камтыйт. Макаланын максаты психологиялык портрет жөнүндө маалымат берүү жана психологиялык портретти сот процессинде колдонуусун көрсөтүп берүү. Макаланын натыйжасында окурман өз алдынча психологиялык портретти жасай алат жана психологиялык портретти сот процессине болгон таасирин көрө алат.

Негизги сөздөр: сот процесси, психологиялык портрет, юридикалык психология, айыпталуучу, психология, сомантика, кинесика, юридикалык лингвистика.

Аннотация. Психологический портрет – это совокупность психических характеристик и качеств человека. Он включает в себя мышление человека, эмоции, характер, поведение, интересы и другие психические характеристики. Цель статьи – предоставить точную и необходимую информацию о психологическом портрете и продемонстрировать использование психологического портрета в судебных разбирательствах. В результате статьи читатель сможет составить психологический портрет а также понять влияние психологического портрета в судебный процесс.

Ключевые слова: судебный процесс, психологический портрет, юридическая психология, подсудимый, психология, сомантика, кинесика, юридическая лингвистика.

Abstract. Psychological portrait is a set of mental characteristics and qualities of a person. It includes a person's thinking, emotions, character, behavior, interests and other mental characteristics. This portrait helps to understand how it affects a person's lifestyle, perception, decision-making and social relations. The purpose of the article is to provide accurate and necessary information about the psychological portrait and demonstrate the use of psychological portrait in legal proceedings. As a result of the article, the reader will be able to create psychological portraits and understand the role of psychological portraits in trials.

Keywords: trial, psychological portrait, legal psychology, defendant, psychology, somantics, kinesics, juridical linguistics.

Азыркы кылмыш-процессуалдык мыйзамдарда психологиялык портреттерди түзүү жана аларды укук коргоо органдарында пайдалануу жөнүндө так жазылган маалымат жок эсе. Психологиялык портрет жана аны колдонуу иш боюнча далил болуп саналбайт, бирок далилдерди издөөдө жана ыкчам-иликтөө иш-чараларын жүргүзүүдө ийгиликтүү колдонулушу мүмкүн. Психологиялык портрет шектүүлөрдүн чөйрөсүн тарытууга же сунушталган вариантты текшерүүгө мүмкүндүк берет. Кылмышкердин инсандык сапаттарын изилдөө аркылуу психологиялык портрет түзүүдө чет элдик окумуштуулар Ломбросо, Хутон, Месседаглия, Марро, Грималди, Оттоленгинин эмгектери өтө маанилүү. Австрияда кылмыш психологиясы кызматы бар. Дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүндө психологиялык портретти түзүү жана колдонуу аябай маанилүү болуп эсептелинет. Мисалы Норвегияда Улуттук Кылмыш иликтөө бюросунда кылмышкердин психологиялык көрүнүшүн аныктоочу бөлүм бар. Канадада эки адис кылмышкердин инсандыгын психологиялык талдоо менен алектенет - бири Королдук жандармериядан, экинчиси Онтарио полициясынан, аларга психиатрлар, психологдор, биологдор, криминалисттер, патологдор жана криминологдор жардам беришет.

Психологиялык портрет – бул адамдын психологиялык жана башка белгилерин аныктоо жана издөө үчүн маанилүү болгон атайын маалымат системасын камтыган документ. [1] Белгилүү философ жана филолог Афигеновтун айтымында психологиялык портрет – адамдын ички түзүлүшүн сүрөттөлүшүн жана белгилүү бир маанилүү шарттарда мүмкүн болуучу аракеттерин камтыган татаал психологиялык мүнөздөмөсү. Негизи психологиялык портрет чебер сүрөтчүлөрдүн чыгармасына окшош. Сүрөтчүлөр сырткы келбетти гана чагылдырбастан балким ички дүйнөнү, мимиканы жана позыны колдонуп, көрүүчүгө полотнодо кандай адам тартылганы тууралуу кыйытма берүүгө аракет кылышат.

Ошондуктан, эгер сиз психологиялык портрет (өзүңүздүн же башка адамдын) түзгүңүз келсе, анда сүрөтчүгө же жазуучуга окшош ыкчам аракеттерди жасооңуз зарыл. Белгилүү бир маалыматтарды чогултуп, кылдат талдап, ички дүйнө жөнүндө тиешелүү тыянактарды чыгаруу аркылуу психологиялык портрет жасоо аракетине

кадам коюлат [4]. Психологиялык портретти тажрыйбалуу психолог түзүшү керек, анткени ал терең билимди жана маалыматтарды талдоо жөндөмүн талап кылат. Корутунду чыгарууга шашылбоо керек жана зарыл болсо, кошумча изилдөө жүргүзүү зарыл. Психологиялык портретти түзүү үчүн темпераментти, мүнөздү, жөндөмдү, интеллектти, багытты, сапаттарды, баарлашуу жөндөмүн жана башка индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн аныктаган бир катар тесттерден өтүү керек.

Көбүнчө психологиялык портрет түзүүдө төмөндөгүлөр изилденет: инсандык чөйрө – мүнөздүн өзгөчөлүктөрү, коммуникативдик чөйрө, интеллектуалдык сыпаттар, белгилүү бир иш-аракетке ыктуулук жана мотивациянын түрлөрү. Алынган маалыматтардын негизинде бир адам жөнүндө жалпы тыянак чыгарууга жана белгилүү бир сунуштарды берүүгө болот. Белгилүү бир мүнөздөрдү аныктоо үчүн көптөгөн суроолордон жана тапшырмалардан турган белгилүү тесттер жана методдор бар, мисалы, чыгармачылыктын, өзүн-өзү сыйлоонун, невротизмдин жана башка багыттардын өзүнө жараша талаптары бар. Көбүнчө, психологиялык портреттен ички иштер органдары татаал, ачылыш ыктымалы төмөн болгон иштерди ачуу үчүн колдонулат. Мисалы, сериялык киши өлтүрүүлөр; бычакталып өлтүрүлгөн жана кесилген жаракаттар менен киши өлтүрүүлөр; жабырлануучуну садисттик кыйноонун белгилери менен сексуалдык өлтүрүүлөр; зордуктоо; өрттөө, жардыруу жана башкалар. Бирок, учурда психологиялык портрет ачык эмес кылмыштардын бетин ачуу үчүн гана колдонулбайт. Психологиялык портреттерди түзүүнүн башка максаттары:

- кылмышкердин инсандык өзгөчөлүктөрүн жана анын психологиялык абалын аныктоо максатында шектүүлөрдүн чөйрөсү;

- адамдын мотивинин аныктамасы (жалпы белгилери аныкталганда бир нече кылмыш иштерин бириктирүү; Кылмыштын мотивин аныктоо аркылуу кылмышкердин жалпы келбети психологиялык портретте пайда болот;

- кылмыштын кайталануу ыктымалдыгын аныктоо;

- сурак жүргүзүү үчүн тергөөчүлөргө сунуштарды иштеп чыгуу.

Мындай портреттерди түзүүдө психологдордун, психиатрлардын жана сексологдордун жардамы керек. Алардын ишинин

натыйжасында тергөөчүлөргө кеңеш берүүчү мүнөздөгү корутунду (справка) берилет. Окумуштуулардын айтымында кылмыш-жаза окуялары жана кылмышкерлер жөнүндө маалыматтар, бир катар белгилерди каттоо менен, кийинчерээк жумушта колдонуу үчүн маалымат жылдар бою топтолушу керек.

Кылмыштуу жүрүм-турумду психологиялык моделдөө ыкмасы. Милдет: психологиялык талдоо ыкмасын колдонуу менен кылмышкердин ишмердүүлүгүнүн реконструкцияланган тышкы жагындагы "жеке аракеттердин" компоненттерин аныктоо.

Жеке айырмачылыктарды белгилөөнүн негизинде "индивидуалдык аракетти" аныктоо эрежеси. Кайра курулган аракеттин башка адамдардын аракеттерине дал келүү даражасын баалоодон баштоо керек. Адамдын иш-аракети ошол эле кырдаалдагы адамдардын көбүнүн иш-аракеттери менен канчалык аз дал келсе, ошончолук жеке факторлор жана адамдын индивидуализми менен аныкталат. Адамдын жогорку сапаттагы психологиялык портретинин аркасында кызыктар адамдар адамды жакшыраак таанып, анын жүрүм-турумунун мотивдерин түшүнө алышат. Мындай сыпаттаманын жардамы менен калпты, чыр-чатакка болгон тенденцияны, адамдын күчтүү жана алсыз жактарын таанууга болот. Көптөгөн менеджерлер бош орунга жумушка алууда талапкерлердин сапаттарын жана жөндөмдөрүн аныктоо үчүн сынактан өткөрүшөт. Жетекчилер үчүн адам оор шарттарда кандай иш-аракет кыларын, анын көйгөйлөрдү чечүүгө жөндөмдүүлүгүн жана тапшырманы аткаруу үчүн зарыл болгон мүнөздүү сапаттарга ээ экендигин билүү маанилүү. Баланын психологиялык портрети мугалимге өзүнүн окуучусуна мамиле табууга жардам берет. Чоңдор балдардын жүрөгүнө жетүүнү кааласа, балдардын психологиясын билиши керек. Ар бир баланын темпераментинин түрүн аныктоо менен аны тарбиялоо процессин туура пландаштыра аласыз. Кардардын каалоосу боюнча психологдор адамдын психологиялык портретин тартып, ага ылайыктуу өмүрлүк жар табышат. Анткени, эки уюлдук инсан ынтымактуу мамиле түзө албасы анык. Эгерде өнөктөштөр чыр-чатактардан жана түшүнбөстүктөрдөн алыс болууну кааласа, анда алар окшош баалуулуктарга, ылайыктуу мүнөзгө ээ болушу керек, бирдей ой жүгүртүп, бир максатка карай чогуу иштеши керек [5].

Адамдын психологиялык портретин түзүүдөн мурун, аны кандай критерийлер менен түзөрүн такташ керек. Планетада жашаган ар бир адам индивидуалдуу жана уникалдуу болуп саналат. Ар бир адамдын программасы жана негизги өзгөчөлүктөрү бар. Негизги критерийлер - темперамент, мүнөз, мотивдер жана баалуулуктар жана ишенимдер. Алардын ар бири өз алдынча анкетанын маанилүү компоненттери болуп саналат жана анкета түзүлгөндө психолог, криминалдык эксперт же компонент тарабынан байкоо, анализ жана синтез, ошондой эле индукция жана дедукция жүргүзүлөт. Психологиялык портреттин эң маанилүү бөлүгү - темперамент. Темперамент боюнча сиз субъекттин же кылмышкердин кийинки кадамдарын аныктап, толук көзөмөлгө алуу үчүн бир кадам алдыда боло аласыз. Келгиле бир мисал үчүн айыпталуучу А. Эргешеванын психологиялык портретин түзүүгө аракет жасап көрөбүз.

Изилденип жаткан адам боюнча кыскача маалымат: жынысы-аял, жашы-22 жаш, билими - жогору.

Мүнөздүн сапаттары: коомдо өз ордун тапкан, өзүнө калган адамдардын көңүлүн оңойлук менен бөлө алган, тааныштардын көп сандуулугу менен ажыралып турат, байланышка муктаж. Учурдун таасири астында аракеттенет, импульсивдүү, ачуулуу. Ал оптимист, ак көңүл, шайыр. Кыймылды жана аракетти жактырат, агрессивдүү болууга умтулат. Сезимдер жана эмоциялар катуу көзөмөлгө алынбайт, ал тобокелдүү аракеттерге жакын болот.

Эйзенктин анкетасына ылайык, ал - сангвиник, демек жаңы шарттарга тез көнүп кетет, адамдар менен тез тил табышат, мамилечил. Сезимдер тез пайда болот жана оңой өзгөрөт, эмоционалдык окуялар адатта тайыз болот. Мимикасы бай, кыймылдуу, экспрессивдүү. Ал бир аз тынчы жок, жаңы эмоцияларга муктаж, импульстарын жетиштүү түрдө жөнгө салбайт, жашоонун же эмгек системасынын калыптанган тартибин так сактоону билбейт. Бул жагынан ал бирдей күч-аракетти, узакка созулган жана методикалык чыңалууну, туруктуулукту, көңүл буруунун туруктуулугун талап кылган иштерди ийгиликтүү аткара албайт.

Интеллектуалдык домен: Кетел интеллект анкетасынын натыйжалары боюнча интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөр орточо деңгээлден кыйла жогору. Аракетчил, тез чечим чыгарган; абстракттуу ой жүгүртүүсү

жогору деңгээлде экендиги байкалат. Жогорку жалпы акыл жөндөмдүүлүгү; кыраакы, тез түшүнүүчү; интеллектуалдык жактан тез ыңгайлашкан; сөз маданиятынын жана эрудициясынын деңгээли менен кандайдыр бир байланыш бар.

Байланыш чөйрөсү: Абдан жөнөкөй, көп сүйлөгөн, өжөр жана активдүү. Кээде баш ийбеген жана шектүү. Дайыма эле ага таяна албайсың. Лидерликке жакын. Үстөмдүк кыла алат, башка адамдардын колдоосуна муктаж эмес, көз карандысыз. Таза, коомдо өзүн кандай алып жүрүүнү билет. Так акылы бар.

Натыйжада, биз субъекттин жалпы көрсөткүчтөрү алгылыктуу чегинде деп айта алабыз. Болгону карама-каршылыктарга көңүл буруу керек: бир жагынан субъекттин коммуникациялык жөндөмү жогору болсо, экинчи жагынан, балким, алар шектенүү жана келишпестиктен улам өзүн толук көрсөтө алышпайт. Демек, жыйынтыктап айта турган болсок, психологиялык портретти

түзүүдө төмөнкү аспектилерди эске алынат:

Мүнөз: Адамдын туруктуу сапаттары. Мисалы, адам тынч, агрессивдүү же баамчыл болушу мүмкүн. Бул анын адамдар менен кандайча мамиле кылаарын аныктайт.

Эмоциялык абал: Адамдын эмоцияларын кантип көрсөтөрү жана аларды кантип башкаары. Кээ бир адамдар эмоцияларын оңой башкарышат, башкалары эмоцияларга бат берилет.

Жүрүм-турум жана адаттар: Адамдын күнүмдүк жашоосундагы жүрүм-туруму, адаттары жана реакциялары анын жалпы психологиялык абалын чагылдырат.

Сот процессинде психологиялык портрет маанилүү ролду ойнойт, айрыкча кылмыш иштеринде жана жарандык процесстерде. Психологиялык портретти түзүү судьяларга, прокурорлорго жана коргоочуларга адамдын жүрүм-туруму, мотивдери жана психикалык абалы жөнүндө тереңирээк түшүнүк берүү менен иштин адилет каралышына жардам берет.

Адабияттар:

1. Леонтьев В. Г. Мотивация и психологические механизмы ее формирования. Новосибирск: ГП «Новосибирский полиграфкомбинат», 2002. 264 с.
2. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования. -М.: Изд-во МГУ, 1984.-104 с.
3. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности: (Психол. исслед.). - М.: Знание, 1985.-64 с.
4. Леонтьев Д.А. Опыт методологического осмысления практик работы с личностью: фасилитация, ноотехника, жизнетворчество// Консультативная психология и психотерапия. 2012. №4 С.164-185.
5. Bruner J.S., Tagiuri R. The perception of people // Lindzey G. (ed.). Handbook of Social Psychology. Vol. 2. Mass., 1954.
6. Аллахвердов М. В. Принцип проверяемости имплицитных теорий // Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология. 2011. №3. С.14-19.